

Під обухом

Михайло Яцків

I

Курява, гамір і колотнеча. Вояки збираються до наказу[1]. Хто чистить мундир, хто — черевики, хто — сталь, хто — реміння. Все робиться на сполох, аж казарма двигтить, бо пап капрал канчуком додає охоти. В будень, як виженуть на муштру, то однаково мучитися, чи болото, чи погода, скоріше день минає. Але як прийде неділя і треба очиститись, то все проклянеш.

Ефрейтор випив уже шосту чарку, напхав третім шматком хліба повен рот, аж гулі на щоках понабігали, а четвертий тримає в руці і мастить маслом завгрубшки на палець. При тяжких ковтках опускає донизу голову, і тоді його бурі очі завертаються, начеб хотіли зазирнути у горлянку. Та вмить вони повертаються на своє місце і міряють та свердлять рекрутів, що стоять біля нього. Рекрути дивляться боязко на цю швайкувату потвору з чорною щетиною на вузькому запалому чолі і з головою, як гуска солі. Він прів, і вилиці в нього скриплять, як сани в мороз. Здається, ось-ось кинеться звіром.

Савчук поклав перед ним пачку тютюну, взяв з полиці свій котелок і сів у куток на дерев'яний ящик. Держить шальку між колінами, в одній руці — хліб, у другій — кусник м'яса. Кусає раз м'ясо, раз хліб, підіймає щиколотками шальку[2], посьорбує юшку і квапиться, наче хто з кулаком стоїть над ним.

— Але ж тверде, хоч наступай ногою.

Капрал подивився на нього.

— Савчук! Ти ще не нажерся? Марш очиститись!

Шалька, м'ясо і хліб розлетілися по підлозі, нагайка стьобнула його по лобі.

— От яка їжа гірка, та й того не дадуть з'їсти...

— Що ти там бурмочеш?

— Пане капрал, я ходив пану ефрейторові по тютюн і не мав коли з'їсти.

Капрал підскочив до нього, мов звір.

— Ти — злосний?

Гудзувате реміння залопотіло по кістках. Савчук вигинався, кривив лице і сичав крізь зуби, аж сльози стали в очах.

Капрал нахилився до його лица, впер у нього п'яні очі і шепотів хриплим свистом:

— Ти — злодію, ти — віро гуцульська, кажи, любиш мене?.. Ну, кажи, бо...

— Люблю...

— Брешеш, гадино! Не любиш!.. Ну, кажи правду — любиш мене?

Совав носом по його лиці, вчепився нігтями в краї вух і сичав тихіше:

— Ну, сучий сину, не хочеш сказати?

Посипалися слова, в яких матір і всі селянські святощі топчуться на дно болота.

Спустив руки на рамена Савчука і сказав до ефрейтора:

— Гляньте, єфрейторе, як Савчук на мене набурмосився. Він гадає собі: "Коби я тебе отак в моїм селі коло своєї хати здибав, дав би я тобі!"

Та єфрейтор цього не чув, бо мав іншу роботу. Він вишкріб останки масла і поглядав то на другий бік хліба, то на рекрута.

— Масла вже нема?

— Нема, пане єфрейторе.

Єфрейтор схопив горня і тріснув ним об підлогу, аж розлетілось на кусні.

— А це як? То я маю їсти пісний хліб? Мой, я з тобою камашки одержував? То ви хочете, щоб я зараз цілий цуг[3] підняв на ноги? Хочеш, пся крев, один з другим, гризти землю зубами? Чи хочете, щоб я всі куферки зревівував?

— Хлопці, дайте котрий масла, — просив рекрут, що збирав череп'я свого горняти.

Другий вийняв неквапно свіже горня масла і поклав перед єфрейтором.

Цей зміряв його поглядом, покрутив головою і процідив крізь зуби.

— Ой, з'їв би я тебе, злодію...

Мастив хліб ще з другого боку так само грубо.

— От стільки спокою, як жере, бодай тріснув, — шептали два рекрути в кутку.

— Ти! Ні, не ти — тамтой, ходзь ту[4]. Ти як називаєшся?

— Антонюк.

— Звідки?

— З Шешор.

— А ти не поставиш горівки?

— Я, пане єфрейтор, не маю ані гроша.

— Ти не маєш? Ходзь ту... Ближче. Ов, то гудзик так тримається?

— Так, я його добре пришив.

— Ти його добре пришив? То я лиш дотулився, а він відлетів? Падай! Встань! Падай!

Капрал тримав ще руки на раменах Савчука і приглядався з насолодою до єфрейторової роботи.

— Той їх учить... Єфрейторе, ану дайте мені його сюди.

— Марш до пана капрала... Ну, чого не йдеш? Чекай, я тобі дам...

Штовхнув Антонюка так сильно, що той покотився під ноги капрала.

— Ти падаєш? Чекай, я тебе підійму.

Схопився швидко, бо колодка нагайки замолотила по кістках.

— Стань коло Савчука... Так... А то гарна пара! Подивіться, хлопці!

Одні дивилися перед себе понуро, другі байдуже, дехто реготався.

— От не смійся, товаришу, і на тебе таке може впасти.

— Овва, або це вдома? Це при війську: тут ні тата, ні мами нема.

А найгірше тут матір зневажають.

Капрал наказував:

— Савчук, дай Антонюкові в морду.

Савчук вагається.

— Антонюк, дай йому в лице.

Цей ударив легко.

— Ти що, гладиш? Савчук, дай йому краще.

Бились до крові. Вкінці капрал наказав обом один одному плювати по черзі в лице.

— А тепер — марш чиститись. Не гадай собі, що в неділю при війську не треба нічого робити.

Савчук підійшов до одного рекрута:

— Колего, позич мені щітку.

— А твоя де?

— Я мав одну, та п ту хтось украв.

— То купи собі другу. Дістаєш гроші і хліб так само, як я.

— Ой друже, тих грошей я навіть не бачу — капрал все від мене забирає...

— І мені, брате, не легше. Мав я гроші, що з дому прислали, тиснув їх на прикрий час — та й мусив дати за гай— ку до гвинтівки, хтось відгвинтив уночі.

— Кому дав?

— Таж капралові.

— А пасувала?

— Чому б не пасувала? Таки та сама, що пропала. І скільки, чоловіче, я йому горівки, масла та сиру напосився! А він і гроші взяв, та й далі допікає мене.

— Скільки тої муки, що якби став розгадувати, то зійшов би з глузду або смерть собі заподіяв.

Савчук біля вікна щіткував реміння. По тім боці вулиці стояли єврейські будинки, дерева по городах куняли, як ограблені бідолахи. Під містом туманіло глухе небо.

Тротуаром повз казарми снували чепурні пани.

"Які вони вільні, — думав Савчук. — Нехай би я був принаймні тим обдертим жебраком або тим водоносом, що вилежується над ровом. Щоб тільки на волі..."

Дві малі сестрички в білих капелюшках і плащиках, як мишенята з муки, стали біля вікна і дивилися з цікавістю кілька хвилин на Савчука. Потім взялися за ручки і пішли.

Вояки сновигали і бовваніли над своєю роботою, мов під обухом.

Нудьга і злоба малювались на всіх лицах, падали самовбивчі блиски, в кожній душі дрімала злоба і помста, і кожна жерла саму себе.

II

Вийшли до наказу.

Єфрейтори і капрала виводили їх рядами й оглядали кожного окремо. Поправляли шапки на головах — кулаком згори, обтягали ззаду блузи, так що з боків збирали руками в поясі попри ремінь, а коліном гатили в спину.

— Мой! Витягнися з панталонів. Подайся наперед! Череву під себе! Ов, небоже, з тебе ще цивільна капуста не вилетіла.

— Габт ахт[5] має бути пристойний, невимушений, а однак дещо штивний, як француз каже — лежер, — навчав капрал.

На подвір'я вбіг днювальний капрал, за ним — офіцер, і дав знати, що йде полковник.

Єфрейтори і капрала кляли цю несподіванку.

З поодиноких рот вони вибирали "ломак" (нездар) та виганяли їх, щоб під час муштри не псували порядку і не робили старшині сорому.

Вони повиходили з рядів і стояли безпорадні, як мокрі коти.

Вояки душилися від сміху.

— Марш один за одним та скрийся десь у клозеті або занадсья під землю, аби вас очі мої не виділи! — верещав фюрер.

"Ломаки" зникали один за одним, тільки найгірший з них стояв, розглядався, не знав, що робити з собою.

Капрал його взводу стиснув кулаки і підбіг до нього:

— Гадино, чого ти сів на моє здоров'я? Та йди під хмару, най тебе грім трісне! Марш за тамтими!

Та не було часу втікати, бо полковник з кількома офіцерами вже загомонів на воротах. "Ломаку" запхали в задній ряд, по старшині і вояках перебігли мурашки; всі випростувалися, з людей ставали дерев'яні ляльки. Лейтенантики бігали попри ряди, збирали відомості від фюрерів: скільки нижчих чинів є в ротах, скільки хворих, скільки на варті. Шії витягалися в них, як у бузьків. В одному із задніх рядів напав на когось кашель, за ним почав кашляти другий.

— Тсс! Шпиталь, замкни хавку! — шипів капрал.

Ось і сам полковник. Червоний на вид, наче упир. Поставте кавун на бочівку, а бочівку на гринджоли, на кавун напніть маленьку шапку, а решту, аж по гринджоли, вкрийте військовою уніформою — і будете мати його вірний портрет.

Лейтенанти здавали йому рапорт, після чого він проходив повз ряди, переглядав їх, всі дивилися йому просто в очі і повертали за ним голови. Він відсапував і гримав на якогось вояка, тикаючи пальцем у свої груди:

— Очко на мене... Гір... Я... Зо...[6]

Треба було лихोї години, щоб впав йому в око саме той "ломака", який залишився.

— Ходи-но тут, до мене, синку, — закликав його полковник.

Нездара виступив з ряду на площу.

— Як ти називаєшся, синку?

Нездара муркнув з-під носа.

— Я-я-як? — крикнув полковник. — Ти не умієш голосно балакати?

Нездара став цідити:

— Ін-фан-терист...[7] Іван Мотуз...

— Тут не треба жодного Івана — Іван є вдома, на селі, а тут тільки інфантерист Мотуз! — гримнув полковник. Після цього відсапнув і спитав: — Чи давали тобі, синку, нині їсти?

— Давали, — видушив із себе нездара.

— А не б'є тебе часом пан єфрейтор?

Він оглянувся на єфрейтора, але вмить відвернув голову.

— Ні, не б'є.

— А може, пан капрал б'є тебе коли?

Нездара зиркнув, його очі відскочили від лица капрала.

— Н-ні, не б'ють...

Полковник оглянув його від голови до п'ят. Йому впали в очі великі, як човни, черевики Мотуза.

— А ззуй-но, синку, черевики і покажи ніжку...

Мотуз схилився, розв'язав ремінці, а полковник обернувся до офіцерів і став балакати з ними.

Той зняв черевик і став розвивати онучу, завбільшки з півверети, витягнутої з кагли.

Груболицьому фюрерові з другої роти, що стояв недалеко на краю, зсунувся козирок шапки на самий ніс, з лица зробилася червона гидотна куля, в якій потонули очі і вівсяні вусики, з губи зробилася довга каблучка від вуха до вуха. За ним цілі ряди душилися від сміху. Мотуз оглянувся, єфрейтори і капрала махали на нього кулаками. Одні показували йому, щоб сховав онучу в черевик, інші радили, щоб звив і поклав позад себе. У нездари тряслися руки, аж впрів сердега, але з тою онучею він не міг дати ради. Нарешті взяв і впхав її знизу в ноговицю. Коли впорався з тою роботою, поставив черевик коло босої і чорної, мов земля, ноги і чекав.

Полковник обернувся і глянув на нього.

— Як то, а онуча де?

Мотуз мовчав.

— Де ж онуча? — заверещав полковник.

"Ломака" схилився, взяв за кінець онучі і тягнув її поволі з ноговиці.

Полковник відскочив і заломив руки:

— Кольоссаль! Пірамідаль! Бомбенфест! [8]

За ним — офіцери в регіт.

Та полковник посатанів.

— Старшини, марш до мене!

Старшини з того цугу, до якого належав Мотуз, виступили зі своїх місць, побігли до полковника, стали в рівний ряд, взяли під козирок.

Полковник взявся під боки і міряв їх олов'яними очима.

— Панове абріхтери! [9] Крутило вашу мати, то цісарська дитина не має чистої онучі? По тридцять днів гауптвахти. Я вас навчу! Абтретен [10], марш!

Старшини відскочили, як ошпарені. Полковник дав якийсь наказ обер-лейтенантові, відсалютував злегка офіцерам, обернувся і відійшов.

Роти чекали на своєму місці. Обер-лейтенант підійшов до резервістів і почав говорити:

— Тепер, в цих днях, ті, що відбули свою службу, будуть іти у відпустку додому, а ті, що не будуть на себе добре уважати, то можуть ще лишитися. А ті, що будуть іти у відпустку, то, казали пан полковник, аби вони не кричали "віват", бо жовнір, як відходить з війська, повинен плакати, а не тішитися. А ти, хлопе, один з одним, як

прийдеш на своє село, до тата і мами, то маєш з'явитися до свого віята. Так... А ти мусиш на село з'явитися і дуже уважати, як на око в голові, аби кожен знав, де ти є. Тебе можуть закликати, і ти за двадцять чотири години маєш тут знов бути, бо тепер не єсть так, як давно було, що ти прийшов додому і лягав спати, але тепер навколо Австрії щось смердить... Це я тобі балакую на те, аби ти не настрашився і не загубив голову, як тебе будуть закликати. То як ти знаєш, ідо твоя халупа має запалитися, то ти даси собі раду, а як ти не знаєш, що твоя халупа має запалитися, то тебе і твою халупу дідько візьме. На те я тобі тепер балакаю, аби ти не балакав, що я не балакав... А якби прийшла до тебе картка, що ти за двадцять чотири години маєш бути тут, то ти цілуєш свою дитину два рази, жінку, натурально, раз і йдеш, де тебе закликають...

III

Вояки вернулися з "наказу" і віддихали легше. Одні робили порядок на своїх полицках, інші поралися у валізах за останками їжі або за грішми до крамнички, ще інші бралися писати листи, хто до батьків, а хто, потай, до любки. Один вояк засунувся у куток і бубонів з книжечки "Добрий тон, або Як поводитися в салоні і в товаристві", яку купив в місті і щонеділі і свята сушив голову над нею. У другому кутку два колеги сиділи на куферках і побренькували під носом:

Ой цісарє, цісаріку,

Цісарє-паничу,

Пусти мене додомоньку,

Я ти застав лишу.

Лишу тобі старий мундир

Та й нові камаші,

Сам ся піду подивити,

Що там роблять наші.

Ой цісарє, цісаріку,

Дай мені пораду,

Ти убрав мене в камаші,

Та не закрив заду.

До Савчука навідалась мати. Він узяв дозвіл у старшини і пішов з матір'ю до шинку. Сіли в кутку, обоє бідні, нужденні.

— Як же там, мамо?

— Дякую за питання. От добре, поки ще є здоров'я. Але старий слабує. Сумує за коровою. Ти чув, що паша упала?

— Як там ліси, гори тепер виглядають?

— Смутно, дитинко! Ліс почорнів, а гори хмарами закриті. Осінь постелилась на них.

— Так мені без них, що дихати не годен.

Настала мовчанка. Обоє верталися до своєї жури, вона тягнула їх, як каламутна глибінь.

— Коби ще це військо перемучити, — сказав він сухим голосом.

Розмова рвалася. Випили по чарці, кривилися, як від отрути, і знов потопали в задумі.

Савчук дивився на зів'яле лице матері і гриз нігті, вона дивилася, як він змарнів, і сльози появилися в її очах.

Западав вечір, нагадав про далеку дорогу й розлуку.

— Гай, треба йти додому, бо — ніч.

— Як же ви, мамо, будете тепер йти дві милі такою дорогою?

— От якось поволі дійду. Чи мені це першина? Я вже звикла.

Всміхнулася і сягнула до кошелю.

— Тут маєш горнятко масла від нашої Половецької, а тут наш хлібець, хоч чорний, але у війську здасться. Ти, може, і забув уже його.

— Ой мамо, де там забув...

— Ага, тут ще Марійка передала яблук з тої яблуньки, що на межі, а Ганнуська казала, щоб здоров був і на Різдво прийшов.

Провів її за місто.

— Кланяюся до тата, Марійки, Ганнуськи і добрих людей. Як фіри не буде, то не пускайтеся з ріку. Переночуйте в селі, а вдосвіта підете додому.

Стояв і глядів за матір'ю. Губилася в сутінках.

Раптом ніби опутало його. Скочив і хотів птахом полетіти за нею...

Зітхнув і вертався до казарми. Голос сопілки сипався дрібненько, вояки пили, співали й танцювали, як біснுவаті.

— Не грай, брате, бо серце трісне. Оцим багнетом амінь собі зроблю.

Трубили на молитву. Лампу загашено. Всі стали до молитви. Ліхтарня з вулиці заглядала в казарму. Коло ліжка стояв навколішках Савчук. Вслухався у голос труби. Світло падало йому на голову.

— Гий, гори-гори, гори височезні! Гий, море-море, море безконечне.

Не раз, не два прокидався він та вгадував, скільки дороги зробила мати і як далеко вона могла вже бути.

— А-айн, цва-а-й, дра-ай, фір, — повторював ефрейтор муштру крізь сон.

— Гей, Ласа, а ти куди лізеш?!

— Не ходи, небого, ні з ким, бо як вернуся, то порубаю, як гадину...

— Го-ой, мамо-мамо, як кістки болять... печуть, як би їх приском посипав...

Сон, мов камінь, привалив казарму.

1905

[1] Тут — військовий огляд.

[2] Котелок.

[3] Взвод.

[4] Йди сюди (пол.).

[5] Положення струнко.

[6] Тут... Так... Ось так... (нім.).

[7] Піхотинець.

[8] Неймовірно! (нім.).

[9] Ті, що проводять муштру.

[10] Геть (нім.).

Джерело: Яцків М. Ю. Новели. — Львів: Каменяр, 1985.